

“Kitâb-ı Dedem Korkut”a Göre Oğuzların Komşuları

Oghuz Turks and Their Neighbors in the *Book of Dede Korkut*

Bayram QULİYEV¹

¹Hazar Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Bakü, Azerbaycan

ORCID: B.Q. 0000-0001-5041-3645

ÖZ

“Kitâb-ı Dedem Korkut” Türk dünyasının eşsiz edebî ve tarihî yapıtı, dünyanın en değerli eserlerinden biridir. Bu tarihî kaynaktaki bahsi geçen Oğuzlar Azerbaycan’da ve Anadolu’nun büyük bir kısmında yaşamaktadır. Bu nedenle de burada Oğuzların komşuları ile ilgili bilgiler sadece Oğuzların yaşadıkları bölgelerin bir kısmını kapsamaktadır. Bu bildiri metninde temel kaynak olarak “Kitâb-ı Dedem Korkut” ele alınmış ve kaynaktaki ismi geçen Gürcüler ve Abhazlar, Kıpçaklar, Bizans olarak tanımlayabileceğimiz Bayburt, Düzmürt ve Trabzon ile Oğuzlar arasındaki ilişkiler gösterilmiştir. Bu zaman Selçukluların Anadolu’ya gelişinden önceki ve sonraki durumlar ayrıca incelenmiştir. Bildiride abidenin yeni bulunan el yazması nüshası olan “Türkmen-Sahra” nüshası kullanılmış ve farklı sonuçlar ile karşılaştırılmıştır ki bunun esas nedeni “Kitâb-ı Dedem Korkut”un el yazması nüshalarının farklı zamanlarda kaleme alınmasındandır. “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta Oğuzların güney komşuları hakkında direkt söz edilmemektedir ancak biz Farslar ve Araplar hakkında bilgiler vermekle de genel bakış açısı yaratmak istedik. Bildiri makalesine Türk dilli kaynakların yanı sıra Selçuk-nameleri, Gürcüce ve Arapça kaynakları, aynı zamanda bu konu üzerine gerçekleştirilmiş bazı araştırmaları dâhil ettik. Oğuzların komşuları ile ilişkisi oldukça çelişkili olmuştur. Bazı komşularla (Kıpçaklar, Trabzon) savaş hâlindeyken, bazı komşuların (Gürcüler, Abhazlar) idaresi altında ve onlara vergi ödemektedir. Bu bildiri ilk kez, eserin her üç nüshasında yer alan bilgiler kıyaslanmış ve bahsi geçen konu aydınlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dedem Korkut, Oğuzlar, Düzmürt, Bayburt, Trabzon, Kıpçak, Gürcüler ve Abhazlar, İran

ABSTRACT

The *Book of Dede Korkut* is a unique literary and historical work of the Turkish world and one of the most valuable works of the world. This historical source mentions how Oghuz Turks had lived in Azerbaijan and a large part of Anatolia. For this reason, the information about Oghuz Turks’ neighbors covers only a part of the regions where they’d settled. This article discusses the *Book of Dede Korkut* as a primary source and shows the relations the Oghuz Turks had with the Georgians and Abkhazians, Kipchaks, Byzantines, Bayburt, Duzmurt, and Trabzon as mentioned in the book. In doing so, the article will also examine the situations before and after the arrival of the

Başvuru/Submitted: 27.05.2021 **Kabul/Accepted:** 27.08.2021

Sorumlu yazar/Corresponding author: Bayram QULİYEV (Dr.), Hazar Üniversitesi, Tarih ve Arkeoloji Bölümü, Bakü, Azerbaycan. E-posta: bayramqulusoy@yahoo.com

Atıf/Citation: Quliyev, B. (2022). “Kitâb-ı Dedem Korkut”a göre Oğuzların komşuları. Korkmaz, F. (Ed.), *9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 893-908). <https://doi.org/10.26650/PB/AA10AA14.2023.001.060>

Seljuks in Anatolia. The paper will also use the newly found manuscript copy of the *Book of Dede Korkut* found in Turkmen-Sahra, in which different results are encountered. The main reason for this is that the manuscript copies of the *Book of Dede Korkut* were written at different times, and the book makes no direct mention of the Oghuz Turks having any neighbor to the south. However, this article would like to create a general perspective by also providing information about the Persians and the Arabs and including Seljuk names and sources written in Georgian and Arabic, as well as some research on this subject in addition to the Turkish-language sources. The Oghuz Turks had quite contradictory relationships with their neighbors. While some neighbors such as the Kipchaks and Trabzon were at war with them, other neighbors such as the Georgians and Abkhazians were under their administration and paid the Oghuz Turks taxes. This article will for the first time compare the information in all three copies of the work and make clarifications about the subjects in question.

Keywords: *Dede Korkut*, Oghuz Turk, Duzmurt, Bayburt, Trabzon, Kipchak, Georgians and Abkhazians, Iran

Giriş

“Kitâb-ı Dedem Korkut” tarihî ve edebî bir kaynak olarak Oğuzların yaşadığı coğrafyayı tam olarak kapsamamaktadır. Bu sebepten de mevcut çalışmanın kapsadığı coğrafi araziler Derbent şehrinde Erivan şehrine ve Göyçe Gölü’ne kadar Azerbaycan toprakları ile Güney Azerbaycan (şu anda bu alanlar İran İslam Cumhuriyeti sınırları içindedir.) ve Anadolu’dur. Oğuzların komşularını ve aralarındaki ilişkileri göstermek için esas kaynak olarak “Kitâb-ı Dedem Korkut” kullanıldığından, aynı zamanda makalenin amacına uygun olarak sadece abidemizin belirlediği alanlar hakkında bilgi vermekle yetinmiş olduk. Derbent’ten kuzeye ve batıya doğru uzanan Oğuz toprakları hakkında bilgi verme kararı aldık. Bu araştırmamızda Türkistan’ın bazı bölgelerinde, Volga Nehri boyunca yaşayan, Göktürk Kağanlığı ile bazen savaş bazen de barış içinde yaşayan Oğuz ve komşuları hakkında bilgi verme imkânımız olmadı.

Oğuzların komşuları hakkında bilgileri üç coğrafi yön şeklinde kategorize etmek mümkündür: kuzey bölgede yaşayan komşular, batı bölgede yaşayan komşular, güneybatı ve güney bölgede yaşayan komşular. İlginç bir durumdur ki “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta birbirine çok yakın olan Gürcüler ve Abhazlar hakkında ayrılıktan bahsedilirken Ermenilerin veya onların kendilerini adlandırdıkları gibi Hayların ismi geçmiyor. Aynı zamanda coğrafyada önemli bir yere sahip olan Hazar Denizi hakkında da “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta bilgiye rastlanmamaktadır.

1. Kuzey Komşular: Kıpçak Türkleri ve Gürcüler, Abhazlar

“Kitâb-ı Dedem Korkut”ta anlatılan Oğuzların kuzeyinde bilinen iki topluluk vardı ki bunlardan biri Türklerle aynı soydan olan ancak onlarla kaynayıp karışmayan Kıpçaklar, diğeri ise zaten Erken Orta Çağ’dan başlayarak bir devlet kurmuş olan Gürcistan’dı. İlginç bir gerçek ise birinin Türk, diğerin Kafkas kökenli olmasına rağmen, her iki toplum abidede aralarında hiçbir fark bulunmaması ve her ikisinin de “kâfir” olarak adlandırılmasıdır. Bunun birkaç nedeni vardır. İlk olarak, iki topluluğun dini aynıydı, yani Hristiyanlığa tapıyorlardı. İkinci sebep ise Gürcüler ve Kıpçakların her zaman müttefik olarak hareket etmeleriydi.

Doğuda Kıpçak ve batıda Kuman olan bu Türk boyu, aslında iki Türk boyunun birleşimiydi. Batı Göktürk topluluklarından Kimeklerin bir kolu olan Kıpçaklar, Balkaş Gölü’nden İrtiş Nehri’ne kadar olan bölgede yaşarlardı. Güneyden gelen Kumaların da katılmasıyla güçlerini artırmışlar ve çeşitli nedenlerle İtil Nehri’ni geçerek batıya yönelmişlerdir. Batıda görünüş itibarıyla sarışın anlamına gelen Kıpçaklar kaynaklarda beyaz tenli, sarı saçlı, güzel görümlü insanlar olarak tanımlanmaktadır. Uzun bir mücadeleden sonra Guzlar/Uzlar (Oğuzlar) tarafından batıya hareket ettirilerek 11. yüzyılın ikinci yarısında Karadeniz’in kuzeyindeki uçsuz bucaksız bozkırlara yerleşmişlerdir. Kıpçaklar, 150 yılı aşkın bir süre Karadeniz’in kuzeyindeki yeni vatanlarında Rusya ve Balkan tarihinde derin izler bırakarak hüküm sürdüler. O zamandan beri yaşadıkları bölge İslami kaynaklarda Deşti-Kıpçak (Kıpçak Bozkırı) olarak adlandırılmıştır. Kıpçaklar umumiyetle Tuna’yı geçerek Balkanlar ve Macaristan’a girdiler. Bizans ile zaman zaman savaşmanın yanı sıra genel olarak iyi ilişkiler de kurmuşlardır. Örneğin 1091’de Çakan Bey ile ittifak yapan Peçenekleri yenerek Bizanslılara yardım ettiler. Kıpçakların bir kısmı Macaristan’a çekilirken bir kısmı da İtil Bulgarları ile karışarak Kazan/Kazan Türklerinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Karadeniz’in kuzeyinde kalan Kıpçakların birçoğu

daha sonraki yıllarda Mısır'a götürüldü ve bazıları yüksek mevkilere yükseldi. Sultan rütbesine ulaşanlar bile vardı (Daha geniş bilgi için bkz: Əliyeva, 2006).

Tarihî kaynaklarda Kıpçakların Azerbaycan'a gelişini doğrulayan bazı bilgiler vardır. Az önce bahsi geçen olayla ilgili olmasa da Arap kaynaklarından biri, benzer bir olayın Azerbaycan topraklarında da yaşandığını belirtiyor:

“Ömer b. Abdülaziz Anadolu'daki Mesleme'ye bir mesaj göndererek Müslümanlarla birlikte dönmesini istedi. Ona atlar ve bol miktarda yiyecek gönderdi ve insanları onlara yardım etmeye çağırdı. Yine bu yıl Türkler Azerbaycan'ı işgal etti ve bir grup Müslümanı öldürdü. Birçok insan öldü, çok azı hayatta kaldı. Ömer, Hatim b. Numfin, Bahili'yi oraya gönderdi.' Ömer elli tanesini ele geçirdi.” (Apaydın, 1986, s. 43).

Bilgiler incelendiğinde, Azerbaycan'a gelip Müslümanları öldüren Türklerin, İslam'ı kabul etmeyen Türkler olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen bunlar Kıpçaklar olabilir. Orta Çağ Arap yazarlarının çoğunun Hun, Hazar, Kıpçak ve diğer Türkler arasında ayırım yapmadığını da belirtmek gerekir. Türk etnonimi Müslüman olmadıkları için ortak bir adla anılabilirlerdi. Zira Azerbaycan'daki Türkler, Irak ve Suriye'deki Araplar bu tür eserlerde aynı adı taşımaktadır: Müslüman. Bu yaklaşım, düşüncemizin doğru olabileceğini bir kez daha kanıtlıyor. Arap kaynaklarında aynı zamanda 8. yüzyıl ve sonrasındaki Oğuzlar, daha önce İslam'a geçtikleri için Türklerden ayrı bir boy olarak gösterildi. Rus kronikleri Kıpçakların Oğuzlara yakın olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu kronikler Kıpçakların kollarından birinin «Ulaşeviç» olduğunu vurgulamaktadır. Bu ismin Kazan hanının babasının (Ulaş oğlu Salur Kazan) adından türemiş olması muhtemeldir (Əliyeva, 2006, s. 100). Bu etnonim Türklerin kurttan türeyiş efsanesinin belirtisi de olabilir (Əliyev, 2012, s. 193).

“Oğuzname”lerde Kıpçaklar hakkında çok ilginç bilgiler vardır. Reşîdüddin Fazlullah'ın “Câmiu't-Tevârih” adlı eserinin ikinci cildinde yer alan “Oğuzname”de Kıpçaklar hakkında şöyle bilgilere rastlanır. Oğuz askerlerinden birinin hamile karısı doğum yaklaşınca içi oyuk bir ağacın içine girer ve doğum yapar, bunun üzerine oğlanın ismini Kıpçak koyar ki bu da “içi oyulmuş ağaç” anlamına gelir (Togan, 1982, s. 26). Bu bilgilere “Oğuzname”nin İngiltere el yazması nüshasında da rastlanmaktadır. Bundan başka bu nüshada Kıpçakların Karluk, Kanklı, Kalaç ve diğer Türk boyları ile yağılara karşı savaşları da anlatılmaktadır (Demir, 2016, s. 139). Buna benzer bilgiler “Oğuzname”nin Kazan el yazması nüshasında da mevcuttur. Aynı zamanda burada Kıpçakların Tin ve İdil yakınlarından üç yüz yıl padişahlık ettiği belirtilmektedir (Demir, 2015, s. 126). Ebulgâzi Bahadır Han'ın “Şecere-i Terâkime” adlı eserinde de Kıpçaklar hakkında yukarıda bahsi geçen bilgilerin aynısına rastlanmaktadır (Ölmez, 1996, s. 400). Görünen o ki “Oğuzname”lerde Kıpçaklarla Oğuzların bir yerde barış içinde yaşadıkları erken dönem Türk tarihi tasvir olunmuştur.

“Selçukname”lerin bazılarında Kıpçakların ismi geçmese de bir kısım “Selçukname”lerde bahsi geçen Kıpçaklar ile Oğuzlar arasında artık önceki sıcak ilişkiler yoktur. Ahmed b. Mahmud “Selçukname” eserinde Çağrı Bey zamanından bilgi verilirken Kıpçak Şah'ın ismi geçer. Kıpçak Şah isyankâr ve imansızdır ve Çağrı Bey zamanında İslam'ı kabul eder (Merçil,

2011, s. 61). İbn Bibi “Selçukname”sinde Kıpçak ismi birçok yerde geçer. Mesela, bir yerde Kıpçak köleler hakkında bilgi verilir (Öztürk, 2020, s. 85). Eserin başka bir yerinde Kıpçaklar Avrupa kavimleri ile müttefiklerdir ve Sultan Giyaseddin Keyhüsrev b. Kılıç Arslan’a karşı savaşmaktadırlar (Öztürk, 2020, s. 136). Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah’ın “Câmiü’-d-düvel” eserinde Oğuzlarla Kıpçaklar arasındaki ilişkiler artık iyi durmadadır. Sultan I. Alâeddin Keykubâd H. 625’inci yılda (1227/1228) gerçekleşen Kırım seferi zamanında Kıpçaklardan yardım istemiştir (Öngül, 2017, s. 63). Ahmet Bican Ercilasun araştırmalarında Oğuzlarla Kıpçaklar arasında bu problemli ilişkilerin nedenini İslam dininde, daha doğrusu Oğuzlardan farklı olarak Kıpçakların İslam’ı daha geç kabul etmesinde görüyor (Ercilasun, 2019, s. 110).

“Kitâb-ı Dedem Korkut”a gelince, eserin “Dresden” el yazması nüshasının ikinci boyunda Kıpçaklar ve onların Oğuzlara karşı savaşları anlatılmaktadır. Kitaba göre Kazan Han oğlu Uruz’u ülkenin başında bırakıp ava çıkmış. Kâfir casus bunu hemen Kıpçakların başı Şökli Melik’e iletti. Sonuç olarak, Kazan hanının ülkesi Kıpçakların saldırısına uğradı, evleri yakıldı, malları yağmalandı ve başta Uruz olmak üzere halkı esir alındı (Dede Korkut, Dresden – 38/1-7, bundan sonra - D). Bununla da yetinmeyip Kazan hanının Derbent kalesindeki koyunlarını bile yağmalamak isterler ama yapamazlar. Hatta Oğuzlar bir hayli şehit veriyorlar:

“Kafir(q) casusu casusladı. Vardu kafirlər azğunu Şökli Məlikə xəbər verdi. Yeddi bin(q) kaftanınun(q) ardi yırtuxlu yarımından qara saçlu, sasu dinlü din düşməni alaca atlu kafir bindü, yılğadu. Dün puçuğuda Qazan Bəgin(q) ordusuna gəldi. Altun ban evlərin(q) kafirlər çapdılar. Qaza bən(q)zər qız-gəlini çıxırışdurdılar. Tavla-tavla şahbaz atlarını bindilər, qatar-qatar qızıl dəvələrini yetdilər. Ağır xəzinəsini, bol aqçasını yağmaladılar. Qırx incə bellü qız ilə boyu uzun Burla Xatun yesir getdi. Qazan Bəgin(q) qarucuq olmuş anası qara dəvə boynunda asılı getdi. Xan Qazan(q) oğlu Uruz Bəg üç yüz igid ilə(n) əli bağlu, boynu bağlu getdi. İlk Qoca oğlu Sarı Qalmaş Qazan Bəgin(q) evi üzərinə şəhid oldu”. (D-38/1-12)¹

Abidemizin yeni bulunan “Türkmen-Sahra” el yazması nüshasında Kıpçaklar hakkında bilgilere rastlanmıyor. “Kitâb-ı Dedem Korkut”un her üç el yazması nüshasını ve tarihî kaynakları gözden geçirerek düşünmek mümkündür ki Kıpçaklar ile Oğuzların arasında sürekli bir gerilim olduğu gibi ayrılmaz bir bağ ve müttefiklik de mevcuttur. Bu, büyük çaplı savaşlara bile yol açar, kimi zaman da yağılara karşı aynı cenahta yer alırlar. Aynı zamanda kabul etmek gerekir ki askerî demokraside yaşayan kabileler arasındaki gerilimler ve iç savaşlar normaldir. Muhtemelen “Kitâb-ı Dedem Korkut” da anlatılan Oğuzlarla Kıpçaklar arasındaki savaşlar da Bizans’ın etkisi ile gerçekleşmiştir.

Oğuz’un kuzey komşularından biri de Gürcülerdir. “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta Gürcüler hem Abhaz hem de Gürcü isimleriyle temsil edilmektedir. Merkezi Kutaisi olan Batı Gürcistan Prensiği’ne “Abhazy Krallığı”, Doğu Gürcistan Prensiği’ne “Kartli Krallığı” adı verilmişti. Abhazy’yı 975’ten itibaren yöneten Çar Bagrat, 1008’de bahsedilen iki siyasi birimi birleştirmeyi başardı. Birleşik Gürcü çarlık hanedanı daha sonra “Abhaz Hanedanı” olarak kabul

1 “Kitâb-ı Dedem Korkut”un el yazmasından getirilmiş olan atıflar kendi tarafımızdan orijinalden okunmuştur. Bu nedenle de Türkiye’de kullanılan alfabeyle çevrilmemiştir.

edildi. Gürcü çarlarının resmî unvanında, “Kartvellerin Hükümdarı» unvanı önüne «Abhazların Hükümdarı» unvanı yazılmıştır (Daha geniş bkz: Барратиони, 1971).

Gürcülerin Oğuzlar tarafından fethedilerek Oğuzun vasalı olması Reşîdüddin’in “Oğuzname”sinde geniş bir şekilde gösterilmektedir. Reşîdüddin Fazlullah bildiriyor ki:

“...ilk bahar olunca Oğuz Gürcistan’a harekete geçti.onlar savaştılar ve Oğuz galip geldi. İki gün, iki gece devam eden savaştan sonra onlar kaçtılar. Gürcüler bir daha toplanarak yeniden savaşa durdular, ama dayanamayıp kaçtılar. Gürcülerin büyükleri Oğuzun ordusuna karşı duramayacaklarını anlayınca Oğuzun huzuruna gelerek il oldular” (Togan, 1982, s. 31).

Reşîdüddin’in “Oğuzname”sinin vermiş olduğu bilgiye benzer bilgi rastlanmamaktadır. Bu “Oğuzname”lerde Gürcistan ismi sadece olarak Moğol Hakanı Cengiz Han’dan söz edilen yerlerde geçer (Demir, 2015, s. 126; Ölmez, 1996, s. 135). “Selçukname”lerde ise Gürcistan kelimesini Selçuklu-Gürcü ilişkilerinden bahsederken kullanılmıştır. Ahmed b. Mahmud “Selçukname”sinde Sultan Alp Arslan’ın Gürcistan’ın bazı kalelerini alarak onları haraca bağladığı bilgileri yer almaktadır (Merçil, 2011, s. 72). İbn Bibi “Selçukname”sinde Rükneddin Süleyman Şah’ın Gürcistan üzerine gitmesinden bahsedilir (Öztürk, 2020, s. 101). Buna benzer bilgiler “Selçukname”lerde çok saydadır ve hepsinde Gürcüler Oğuzlar tarafından tutulur ve haraca bağlanır. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah “Câmiü’-d-düvel” eserinde sadece Gürcülerin değil, Abhazların da isimlerini zikretmektedir ve bu bilgilerde de Oğuzlar Gürcü ve Abhaz üzerine sefer düzenlemişler (Öngül, 2017, s. 68). Görüldüğü gibi “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta Gürcülerin Oğuzların vasalı olması tasviri hiç de gelişigüzel bir tasvir değil.

Bu bilgileri toparlayarak “Kitâb-ı Dedem Korkut” yazıldığı sırada Batı Gürcistan ve Doğu Gürcistan’ın henüz birleşmediği sonucuna varılabilir. Demek ki Dede Korkut boyları 8. yüzyıldan önce kaleme alınmıştır. «Gürcü» isminin aksine, «Abhazy» ismi bir zamanlar “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta birkaç yerde kullanılmıştır. Abhaz halkı muhtemelen tamamen Oğuz konfederasyonuna bağlıydı. Abhazların Müslüman olmadığı, ancak kitapta “kâfir” olarak adlandırılmadığı da açıktır. Lakin Gürcüler defalarca kitapta “kâfir” olarak anılmaktadır. Uruz, babası Kazan Han’ın üzüntüsünden o kadar âcizdir ki haç yemini bile etmek ister. Abhazyaya düşman olsaydı Uruz babasına Abhazyaya’ya gitmek istediğini söylemekten çekinmezdi. Evliya Çelebi’nin Abhazyaya hakkında ilginç görüşleri vardır. Fırsat doğduğunda Mengrellerin Abhazları, Abhazların da Mengrelleri yakalayıp tüccarlara sattığını yazıyor. Onlar iki bin köyden oluşmaktadır. Bu büyük Türk gezginin Abhazlar hakkında da ilginç fikirleri var. O bildiriyor ki onlara kâfir derseni seni öldürürler, onlara Müslüman derseni seni seveceklerini söylüyor. Ehl-i Kitap olmadıkları için herhangi bir mezhebe mensup değillerdi (Kırzioğlu, 1952, s. 90-91).

“Kitâb-ı Dedem Korkut”ta “başı açık” veya “dokuz tümen” olarak hatırlanan Gürcüler ile Oğuzlar arasındaki ilişkileri iki aşamada inceleyebiliriz. Birinci aşamada Gürcüler ve Oğuzlar birbirleri ile düşmandır ve savaş hâlinindedir. İkinci aşamada savaşlar Oğuzların başarısı ile sonuçlanmış, onlar vasal olmuşlardır yahut tamamen Oğuzlar, Gürcüleri kendilerine birleştirmişlerdir. İlk aşamanın kitaptaki yansımalarına bakarsak Gürcüler ve Oğuzlar arasında çok şiddetli savaşların yaşandığı “Kitâb-ı Dedem Korkut”un 4. boyundaki bilgilerden anlaşılmaktadır:

“Qara qoçun oynatdı Uruz, kafirin(q) sağına at dəpdü. Sağlu-sollu kafiri xub tağıtdı. Sanasın kim yolda tolu düştü. Ya qara qazun(q) içinə şahin girdi. Kafirin(q) uçını bast, tağıtdı. Azğun dinlü kafir bunaldı, oxa girdi, qovulan kimsə. Oğlanın(q) bədəvi atın oxladılar, at yıxıldı. Kafirlər Uruzun(q) üzərinə çoxudu. Uruzun(q) qırx (y)igidi atdan endi, Ala qalqan bağıni qısa dügdülər. Qılıç sıyirdılar, Uruzun(q) üzərinə çox savaşıdılar. Qalabaluq qorxudur, dərin olsa baturur. Yayanun(q) umudu olmaz, sağın-solun Uruzun(q) çevirdilər. Qırx igidin şahid etdilər. Oğlanın(q) üzərinə düşdülər, tutdular ” (D-133/4 – D-)

Abidenin diğər bir bölümündeki Gürcüler ile Oğuzlar arasındaki düşmanlık olduğuna işaret eden bilgiler tekrar bu fikrimizi onaylamış oluyor. Gürcistan’dan gelen bezirganlar Pay Püre’nin otağına girer ve onun yerine oğlunun elini öperler. Bu durumda Pay Püre çok kızar:

“Pay Püre Begün açığı tutdu. Bezirganlara aydur: “Mərə qavat oğlu qavatlar ata turur ikən oğul əlini mi öpərlər” Ayıtdılar: “Bu (y)igid səninq) oğlumudur” “Bəli mənüm oğlumdur”-dedi. Ayıtdılar; “İndi incimə xanum əvvəl anun əlin(q) öpdüğümüza, əgər səninq) oğlun(q) olmasaydı, bizim malimiz Gürcistanda getmiş idi. Həpimiz tutsak olmuş idi”-dedilər.” (D-74/10).

Söylemek mümkündür ki bu gerginlikler savaşımlara neden olmuş ve bu savaşımlardan birini Oğuzlar kazanmıştır. Gürcülerin Oğuzlarla tam olarak birleşmemiş olmalarına rağmen vasal olmaları mümkündür. Eğer Oğuzlar bu toprakları tamamen işgal etselerdi, oradaki kiliseleri yıkıp yerine camiler inşa ederlerdi. Ancak Gürcistan için durum böyle değil. Kiliselerin sökülerek yerine camilerin dikilmesi durumu Trabzon, Bayburd ve Düzmürt’un ele geçirilmesi sırasında gerçekleştirilmiştir. Gürcülerin zaman zaman Oğuzlarla savaşa girmekten çekindikleri durumlar da oluyordu (D-142/1-13). “Kitâb-ı Dedem Korkut” Gürcistan’daki birkaç coğrafi noktadan bahseder ki bunlara örnek olarak Tatyana (D-126/13) ve Aksaga (D-1271) kalelerini gösterebiliriz.

Türk dünyası için oldukça önemli bir değere sahip olan kaynağımızı incelediğimiz zaman verilen bilgilere dayanarak Gürcü Beyliği’nin Oğuz konfederasyonuna yahut Oğuzlara bağlı olduğunu söylemek mümkündür. “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta belirtildiği gibi Oğuzların bir vasalı olan Gürcistan, Oğuzlara yılda bir kez vergi öderdi. Burada “başı açık Gürcistan’ın” ödediği vergi miktarını açıkça görmek mümkündür:

Doqquz tümən Gürcistanın xəracı gəldi. Bir at, bir qılıç, bir çomaq gətirdilər. (D-235/9-10).

“Kitâb-ı Dedem Korkut”ta “Gürcü Ağzı» ifadesine de rast gelinmektedir. Muhtemelen Gürcüler Oğuzlara tamamen birleştirilmiş ve bununla da Oğuzların sınırı Gürcü topraklarında bitmiştir. Bununla da bu söz birleşmesinin ülke sınırı belirtmek için işlenebileceği düşüncesini de göz ardı etmek olmaz. Bu hem vasal olarak, hem de tamamen birleştirilerek mümkün olabilirdi.

“Aruz Qoca iki dizünün(q) üstünə çökdü. Aydur: “Ağam Qazan sasu dinlü gürcistan ağzında oturursın, ordun(q) üstünə kimi qorsun?”” (D-37/3-4).

Böylece “Gürcistan Ağzı” tanımlamasının Oğuz konfederasyonunun kuzey sınırının gösterdiğini söyleyebiliriz.. “Kitâb-ı Dedem Korkut”un yeni bulunan “Türkmen-Sahra” el yazması nüshasında da Gürcistan’dan bahsedilir. El yazmasında Kazan Han şöyle övülür:

“...qaniminə heybət ilə(n) baxanda (y)ürək yaran, ayağını üzəngiyə basanda doqquz tümən Gürcistana ürkü salan(q), ulu olduqca əmisi Qazan” (T-2b/12-13)

Türkmen-Sahra” el yazması nüshasında buna benzer birkaç cümle daha vardır (T-13a/4). El yazmasının diğer bir yerinde ise Gürcistan, Oğuz iline ait olan bölgeler arasında gösterilmektedir (T-18/2). El yazmasının bir yerinde ise Gürcistan “başı açık” olarak adlandırılır (T-26a/10). Unutmamak lazım ki “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta Oğuzların komşuları hakkında en geniş bilgiler Gürcüler hakkındadır.

2. Oğuzların Batı Komşusu: Bizans

Oğuzların sürekli savaş hâlinde olan komşularından biri de Bizans’tır. “Kitâb-ı Dedem Korkut”tan yola çıkarak Oğuzlarla Bizans arasındaki Göyçe Gölü, Ağrı Dağı ve batısındaki bazı bölgelerin bu iki devletin sınırını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bu husus aynı zamanda Selçuklu öncesi dönemin anlatıldığını göstermektedir. Kıpçak ve Peçenekler başta olmak üzere Anadolu’da kuşkusuz çok sayıda Türk boyları vardı. Ama Oğuzlar henüz buraya gelmemişlerdi. “Kitâb-ı Dedem Korkut” Bizans’ın sadece üç coğrafi noktasından bahseder. Bunlar Oğuzlara karşı sürekli savaşan ve Oğuzların kontrolünde olan Bayburd, Düzmürt kaleleri ve Trabzon’dur.

Bayburd, kuzeybatı Anadolu’da Çoruh Nehri’nin aşağı vadisinde, deniz seviyesinden 155 metre yükseklikte, yeşillik bir alanda yer alan bir kasabadır, Gümüşhane bölgesinde bir kaza merkezidir ve etrafı dağlarla çevrilidir (KDQ Ensiklopediyası, 2000, cilt 2, s. 53). Bu etnonimin ismi “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta yedi kez geçmiştir. İşin en ilginç yanı buranın her zaman bir kale olarak anılması, çok yüksek çitlere sahip olduğunun vurgulanmasıdır. Bayburt’tan “Kitâb-ı Dedem Korkut”un üçüncü boyunda sık sık bahsedilir. Abidede bahsedilen bilgilere göre bu kalenin bir tekfur tarafından yönetildiği biliniyor. Kam Büre Bey Oğlu Bamsı Beyrek uzun süre bu kalede esir tutulmuştur. Ancak kalenin çitlerini aşmayı başarır (D-90/3; D-95/1-2; D-120/1-2; D-286/9). Bamsı Beyrek Oğuz’a döndükten sonra Kalın Oğuz alpları Bayburt’a doğru yürümüştür:

“Qalın Oğuz bəgləri atlamdılar Bayburt hisarına çapar yetdilər. Kafərlər dəxi bunları qarşıladılar. Qalın Oğuz bəgləri aru sudan abdəst aldılar. Ağ alınlarını yerə qodular, iki rəkat namaz qıldılar. Adı görklü Muhammədi yad gətirdilər. Güm-bür-gümbür nağaralar döğüldü. Bir qiyamət savaş oldu, meydan dolu baş oldu. Şöklü Məliki böğürdübəni Qazan Xan yerə saldı” (D-120/3-7).

Bu sembolik bir hikâye olabilir ve Oğuzların yavaş yavaş Anadolu’ya yerleştiğinin bir işaretidir. Bu bilgi aynı zamanda yukarıda belirttiğimiz Kıpçakların, aynı zamanda Türklerin Anadolu’da eskiden beri – Oğuzların Anadolu’ya girmediğinden önce var olduklarını bir daha kanıtıyor. Bayburt’un fethinden sonra Bamsı Beyrek’e “Bayburd çitinden Uçan” lakabı verilmiştir (D-37/10; D-61/3; D-151/13). Kitabın yeni bulunan üçüncü el yazmasında Bayburt

bir Oğuz ili olarak gösterilir (T-17b/11). Bu da Oğuzların artık Anadolu’da yerleştiklerine işaret eder.

Kaynaklara göre Bayburt’un temeli Hurriler tarafından atılmış, ilk olarak “Dukamma” veya “Domana” olarak, daha sonra Romalılar ve Bizanslılar tarafından “Lemet”, Araplar tarafından “Babert” olarak adlandırılmıştır. Strabon’un “Coğrafya” adlı eserinin Anadolu’ya ait XII. cildinde “Kimnias” adlı bir şehri ve şehrin güzelliğini anlatır. Âlimler bu tarihî bilginin Bayburt’a ait olduğuna inanmaktadırlar. Ayrıca Çoruh Nehri’nin çevreyi güzelleştirdiği ve Bayburt’u sık sık taşarak sular altında bıraktığına dair kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. 17. yüzyılın ortalarında Bayburt’a gelen Evliya Çelebi, buranın güzelliğinden hayranlıkla bahseder ve Çoruh Nehri’ne ruhlar ırmağı, bereket ırmağı adını verir (Kırzioğlu, 1952, s. 78).

“Kitâb-ı Dedem Korkut”un kutsal mezarının Bayburt’ta Çoruh Nehri kıyısında olduğuna dair Bayburt halkı arasında efsaneler vardır. Bu efsaneleri tarihî bir gerçek olarak gören Bayburtlular, şehirdeki Dede Korkut’a bir anıt bile dikmişler. Uzun yıllar (1995, 1996, 1997) Dünya Türklerinin hayallerini ve aşklarını kutlayan “Dede Korkut Şöleni” burada yapılmaktadır (KDQ Ensiklopediyası, 2000, cilt 2, s. 53).

“Kitâb-ı Dedem Korkut”a göre bildiğimiz ikinci Bizans kalesi Düzmürt’tür. Düzmürt Kalesi, Karadeniz’e yakın Türkiye sınırları içinde bir kaledir. Bu kalenin adı “Kitâb-ı Dedem Korkut”un 7. boyunda üç yerde geçmektedir. Bizans’ın o dönemde önemli bir kale olduğuna inanılıyor. Çünkü Oğuz devletinin önemli bir yetkilisi olan Bayındır Han’ın veziri Kazılık Koca bu kalede tutulmuştur. Bu kalenin önemini gösteren bir faktör daha vardır ki bu da Bayburt kalesinden farklı olarak “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta Düzmürt Kalesi’nin Arşın oğlu Direk adlı bir başının olmasının gösterilmesidir. Bu kale de diğerleri gibi Oğuzlar tarafından fethedilmiş ve kendi topraklarıyla birleştirilmiştir:

“Günlərdən bir gün Düzmert qalasına gəldi. Qara Dən(q)iz kənarında idi, on(q)a erübən qondular. Ol qalanın bir Təkuru var idi, adına Arşu oğlu Dirək Təkur derlərdi. (D-202/11-13) veyə “Bu düşi Yegnək yoldaşlarına hekayət eylədi, məgər dəyisi Əmən ol arada yakın idi. Cümlə bəglər ilə yolda olup getdilər. Ta ki, Düzmürt qalasına yetdilər.” D-208/10).

Düzmürt Kalesi, İç Oğuz beylerinin oymakları ve konaklarının bulunduğu yerdir ve Gümüşhane, Erzincan ve Mersin bölgelerini kapsar. Bu isim aslında “Diz-mert” sözlerinin birleşmesinden oluşmuştur, “diz” Farsçada “kale”, “mert” ise “erkek” anlamını ifade ediyor (Kırzioğlu, 1952).

“Kitâb-ı Dedem Korkut”ta adı geçen ve Bizans’a ait olan son kale Trabzon’dur. Kitapta Trabzon kanlı bir kâfir yuvası (D-174/9-10) olarak tasvir ediliyor. Diğer bir bilgiye göre Trabzon Tekfuru’nun bir tahtı olduğunu söylemek mümkündür:

“Aq çadır diktilər. Al xalı döşədilər, ağca qoyun qırdılar. Yeddi (y)illik al şərabi içdilər. Aluban bunları Təküra gətirdilər. Kafir taxtda oturmuş idi, yüz kafir üçün geyinmiş idi” (D-178/9-11).

Oğuz ile Trabzon arasındaki ilişkiler, Ganturalı Selcan'ı Trabzon'dan getirene kadar normaldi. Trabzon'a gelmiş Kanklı Koca için beyaz bir çadır kurup saygı duruşunda buluyorlardı (D-178/6-7). Ancak Ganturalı'nın Selcan Hatun'u kaçırmamasından sonra Oğuz ile Trabzon arasında ilişkiler bozulur ve bir savaş başlar. Ganturalı ve Selcan Hatun savaşı kazanır (D-194 – D-197). Bu savaşın bir prototipi Ebu Bekr-i Tihranî'nin "Kitâb-ı Diyarbekriyye" adlı eserinde mevcuttur. Eserde Sahip-Kıran Hasan Padişah'ın ulu dedelerinden biri olan Kutluk Bey hakkında şöyle bilgi verilmektedir:

"İslam'ın başarısı için ve gerisi olmayan düşmandan intikam almak uğruna oç kılıcını çekip çevik bir ordu ve kanice yiğitlerle birlikte Trabzon ordusunun üzerine yürüdü. O toplumun tamamını göğsü delen okun aracılığı ve sapmayan mızrağın kılavuzluğu ve ateş yağdıran kılıcın öncülüğü ile, itibarsız hayat çölünden sürüp, yoluk ülkesine bedbahtlık ve felaket diyarına gönderdi. O kavmi öğle bir yağmaya maruz bıraktı ki onlardan hiçbirinin boynunda kellesi, vücudunda kanı ve teninde canı kalmadı. Duharlıları mal zararından ve çoluk-çocuk ayrılığından kurtardı. Trabzon tekfurunun Tesbina'sını esir alıp geri döndü."(Tihranî, 2014, s. 19-20).

"Kitâb-ı Dedem Korkut"un epigrafik bir abide olduğu düşünüldüğünde bahsi geçen konu sembolik bir formda yansıtıldığı için konuyu analiz etmek mümkündür. Örneğin Kanklı boyu Trabzon'u kendisine bağımlı kılmış ve bu süreçte Trabzon halkının bir kısmı rol oynamıştır. Selçuklular da Anadolu'yu fethederken yerli kalelerden Türk veya Türk olmayan halklar onlara yardımcı olmuşlardır. Mesela Selcan Hatun Trabzonlu olmasına rağmen savaşta Ganturalı'ya yardım etmeyi üstün tutmuştur. Aynı şey Gazılık boyu için de söylenebilir. Ancak bu tür analizler gerçek tarihle ters orantılıdır ve onu kısmen yansıtır.

"Kitâb-ı Dedem Korkut"un 11. boyunda da Trabzon'un adı geçmektedir. Trabzon Tekfuru Kazan Han'a şahin hediye ediyor. Bu ya Trabzon-Oğuz ilişkilerinin yeniden kurulması ya da Oğuzların Trabzon'u fethetmesi anlamına gelir. Dikkat etmek gerekir ki "Kitâb-ı Dedem Korkut"ta Oğuzlar Düzmürt ve Bayburt'ta olduğu gibi kiliseyi yıkıp, onun yerinde cami yapmadılar. Kısa sürede Trabzon'u kendilerine uygun bir duruma getirmeleri mümkün değildir (D-272/1-2). F. Kırzioğlu'na göre Trabzon VII. yüzyıldan sonra "Trabezus" veya "Trabizon" olarak anılmıştır (Kırzioğlu, 1952, s. 132).

Bu isimle ilgili çok sayıda eski efsane vardır. Daha önce Trabzon'un Hurşid-abad (Güneş Şehri) olarak anıldığı belirtilmektedir. Başka bir efsanede ise Ganturalı adıyla ilişkilendirilmiştir. Efsaneye göre Ganturalı Selcan Hatun ile ilk tanıştığında kahramanlığını bu şehirde göstermiş, madenî parayı parmaklarının arasında sıkıştırarak onun tuğrasının silinip kaybolduğunu göstermiştir. Bu nedenle şehrin adı "tuğra bozan" olarak anılmış ve şehre de ondan sonra Trabzon adı verilmiştir (Cəmşidov, 1976, s. 50-55).

3. Oğuzların Güney-Batı Ve Güney Komşuları: Araplar Ve Farslar

Oğuzların güneybatı ve güney komşuları hakkında "Kitâb-ı Dedem Korkut"ta bilgi bulunmamaktadır. Ancak tarihî kaynaklara dayanarak güneybatı ve güney komşularının Araplar ve Farslar olduğu varsayılabilir. Oğuzların güneybatısında Araplar ve güneyinde Farslar

yaşıyorlardı. Güney komşularının adlarının “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta yer almamasının temel nedeni, bu halkların Oğuzlarla dinî, siyasi ve ekonomik yakınlıklarıdır. “Kitâb-ı Dedem Korkut”un temel özelliği, burada sadece Oğuzlarla savaşan halklardan söz edilmesidir.

Türkler hakkındaki bilgiler Araplara cahiliye döneminden malumdu. Hz. Peygamber (s.a.v) dönemine kadar Araplar Türklere karşı çok saldırgandı. Türkleri Yafes’in talihsiz çocukları olarak görüyorlardı. Arap tarihçi al-Taberî şöyle yazıyor:

“Nuh’un üç çocuğu vardı. Ham, Yafes ve Şam, onların da üç çocuğu vardı. Şam’ın Arap, Fars ve Rum adlarında çocukları oldu ve hepsi iyi. Yafes’in Türk, Sakaliba, Yecüc ve Mecüc adında çocukları oldu ve hiçbiri iyi değil” (Gürtunca, 2018, c. 1, s. 139-140).

Ancak Hz. Muhammed (s.a.v)’den sonra Türklere karşı tutum değişti. Kahraman, savaşçı bir halk olarak hatırlandılar. İslam Peygamberi (s.a.v) bile Türklere sempati duymuştur. Arap şiirinde hadislerde ve diğer kaynaklarda yer alan bazı rivayetler, Arapların Hz. Peygamberimiz (s.a.v) dönemindeki Türkleri tanıma ihtimalini güçlendirmektedir. Et-Taberî şöyle anlatır:

“Müslümanlar Hendek Savaşı’na hazırlanırken onların önüne büyük beyaz bir kayanın ortaya çıktığını bildiriyor. Araplar ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar bu kayayı kıramazlar. Bu sırada Selman el-Farisi, hendek kazmasını kontrol etmek için Hz. Peygamber (s.a.v) için kurulan “Türk çadırına” gider. Peygamber’e (s.a.v) haber verir” (Gürtunca, 2018, c. 1, s. 199-204).

Bu arada Hz. Peygamber (s.a.v.), Arapçada “Kubbetut-Turkiyyetun” (قبعة التركية) gibi okunan bir Türk çadırında oturuyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi Arap tarihçiler VII-IX. yüzyılların tarihini yazarken «Türk» derken sıradan Türkleri kastetmişlerdir. Onlar için Kıpçak, Hazar ve Oğuz Türkleri fark etmiyordu.

Arap kaynaklarında Türkçe soyadına sahip olan askerî liderlerin (komutan) çok sık bulunması Araplarla Türklerin Hz. Muhammed (s.a.v) zamanından sonra yavaş yavaş yakınlaşması fikrini doğrular. Daha önce de belirtildiği gibi çoğu Arapça kaynak Azerbaycan’ın bir Türk ülkesi olduğunu belirtmektedir (Apaydın, 1986, c. 4, s. 484). İbnü’l Esîr de eserinde Hürremiler hareketi sırasında Araplar ile Hürremiler arasındaki savaşta her iki tarafta da Türk savaşçıların olduğunu yazıyor (Apaydın 1986, c. 6, s. 418-420).

“Kitâb-ı Dedem Korkut” dolaylı olarak Arapların ve Oğuzların birbirleriyle iyi ilişkileri olduğunu kanıtıyor. Buna benzer kanıtlar kitapta iki yerde bulunur. Bu gerçeklerin ikisi de Arap-Oğuz ilişkilerinin izleri olabilir. Abidede birçok yerde Arap Bedevi atlarının isimleri geçiyor (D-26/3; D-31/4; D-32/3; D-33/7; D-34/4). Birçok Oğuz savaşçısı bu atlara binmeyi sever. Bu at cinsinin Oğuzlarda yaygın olarak kullanılması, Oğuzlarla Araplar arasında en azından ticari ilişkilerin olduğunu kanıtlamaktadır. Araplar ve Oğuzlar arasındaki ilişkinin ikinci izi Bügdüz Emen ile ilişkilidir. “Kitâb-ı Dedem Korkut”un bir diğer özelliği de savaş sırasında imdada yetişen bazı kahramanların isimlendirilip tekrar edilmesidir. Destanda Oğuz kahramanlarından söz edildiğinde Bügdüz Emen’den de bahsedilir. İslam’a giren ilk Oğuz kahramanıdır. Oğuz diyarından Medine’ye gitti ve Peygamberimiz (s.a.v)’in yüzünü gördü. Bu, Bügdüz

Emen’in Peygamber’in sahabelerinden biri olduğu anlamına gelir. Bu durum “Kitâb-ı Dedem Korkut”ta şu şekilde anlatılır:

“Varuban Peyğəmbərin(q) (y)üzünü görən, gələbəni Oğuzda sahabəsi olan, acığı tutanda bığlarından(q) qan çıxan Bığı qanlı Bügdüz Əmən”. (D-62/4-5).

Bügdüz ismi 24 Oğuz boyundan biridir. F. Reşidüddin “Oğuzname”sinde bu ismin anlamını “başkalarına iyi davranan” ve “iyilik yapan” olarak açıklamıştır (Togan, 1982, s. 52).

Farslar, Oğuzların güneyinde bazen bir ülke dâhilinde bazen de farklı ülkeler olarak yaşıyorlardı. Oğuzların Farslarla karşılıklı etkileşimini gösterecek yeterli tarihî kaynak yoktur ve bu konuda çok az bilgi vardır. Oğuzların Farslara yakınlığını ve hatta kaynaşmasını gösteren eserlerden biri de Mahmut Kaşgarlı’nın “Dîvânü Lûgâti’t-Türk” adlı eseridir. Eserinde Oğuzların ve Farsların yakın milletler olduğuna dikkat çekmiştir. O, Oğuzların Perslerle karıştıkları için birçok kelimeyi unuttuklarını, bunların yerine Farsça kelimeler kullandıklarını söylemiştir (Atalay, 2018, s. 76).

Çoğu yerli ve yabancı araştırmacılar dönem hakkında bilgi verirken Farslarla İran kavramını aynı tartıya koyar, Fars’ı İran, İran’ı Farslarmış gibi gösterir, bu da yetmez Azerbaycan topraklarını, ki burada en eski zamanlardan beri Türkler yaşamıştır, İran’ın bir parçasıymış gibi yansıtırlar. Hatta Türklerin yarattığı İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Kaçar gibi devletler İran devletiymiş gibi gösterilir. Oysa bunlardan çoğunun payitahtı Tebriz, Marağa, Erdebil, Kazvin gibi Türk şehirleridir. Şu dönemde bile bahsi geçen şehirlerde Azerbaycan Türkleri (Azeri söylemi yanlıştır, Azeriler İran’da küçük bir azınlık ve Fars kökenlidir.) yaşamaktadırlar. Adını zikrettiğimiz devletler ile ilgili nerdeyse tüm araştırmalarda bu devletlerin İran devleti olduğu altı çizilerek vurgulanmıştır. Tarihî kaynakların tashihi veya tercümesi zamanında da buna benzer hatalara rastlanmak mümkündür. Makalede ismi geçen Ebu Bekr-i Tihranî’nin “Kitâb-ı Diyarbekriyye” adlı eserinde bir defa olsun “İran” ismi geçmemesine rağmen onu Türkçeye çeviren Mürsel Öztürk eseri sanki İran tarihine dair bir kaynaktan bahsedermiş gibi ele almıştır (Öztürk, 2014). Yine Serdar Gündoğdu, Ebu Dülef’in eserini Türkçeye çevirirken eserin Arapça adı “İkinci Risale” olmasına rağmen onu “İran Seyahatnamesi” olarak adlandırmıştır (Gündoğdu, 2017). İbn Battûta Tanci’nin Seyahatnamesi’nde bile İran ismi geçmemesine rağmen eserdeki otuz birinci bölümünün adı değiştirilerek “İran’a Seyahat” olarak adlandırılmıştır (Aykut, 2017). Oysa eserdeki bölümde Acemlerden bahseder.

Antik Yunan ve Roma yazarlarının etkisinden hâlâ çıkamayan Avrupa tarihçilerini ve Türkologları kısmen anlamak mümkündür. Maalesef bu yanlış Türk araştırmacılar da yapmaktadır. Eğer probleme coğrafi açıdan bakarsak Selçuklu da bir İran devletidir. Mantıken Safavi, İran coğrafyasında yaşadığı için, Büyük Selçuklu İmparatorluğu da İran coğrafyasında, hatta İsfahan gibi Fars eyaletinde kurulmuştur. Safavi ise Tebriz’de kuruldu ve burası da bir Türk şehri idi. Böylece Selçuklu nasıl Türk tarihinin bir parçasıysa İlhanlı, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safavi de Türk tarihinin bir parçasıdır.

Tarihî kaynaklara baktığımızda aslında Azerbaycan ve İran sınırları aydın bir biçimde gözükmemektedir. İbn Bibi dâhil hiçbir Selçukname’de İran’ın ismi coğrafi bir bölge veya Derbent’ten

Fars Körfezi'ne kadar uzanan bir coğrafi alan olarak geçmiyor. Oysa “Azerbaycan” sözcüğü bu eserde defalarca coğrafi bir anlam ifade etmesi için kullanılmıştır (Öztürk, 2020, s. 265). Buna benzer durumla Arap kaynaklarında da karşılaşmak mümkündür. Çoğu kaynakta İran ismine rastlanmasak da Farsların yaşadığı Fars bölgesinin ismini görmek mümkündür. “İran” sözcüğü sadece birkaç Arap kaynağında yer almaktadır. İbn Hurdazbih “El-Mesâlik ve'l-Memâlik” adlı eserinde İran veya İranşehr olarak bilinen bölgenin Irak toprakları olduğunu gösterir (Ağarı, 2019, s. 23). Yâkût el-Hamavî “Mu‘cemü'l-Büldân” adlı eserinde ve bu eseri kısaltan Sefiyü'd-dîn Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk el-Bağdâdî “Meracidü'l-İttıla' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ” adlı eserinde İran veya İranşehr bölgesinin sınırlarını net bir şekilde göstermiştir:

“Kesre, Ra, Elif ve Nun sakin, fethalı Şin sakin, He ve başka bir Ra ile. Ebu er-Reyhân diyor ki, burası Irak, el-Cibal, ve Horasanı bir araya getiren bölgenin (bilad) ismidir. Yene burası bütün iklimlere göre orta iklimdir.” (Gökbörü, 2014, s. 172).

Yazarı belli olmayan “Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib” eserinde “İran” veya “İranşehr” sözcüklerine rastlanmıyor. Lakin “Azerbaycan” ve “Arran” sözcükleri coğrafi bölge olarak gösterilir (Minorsky, 1982, s. 142-145). Aynı eserde Fars bölgesinin merkezî şehirleri Şiraz ve İstahr şehirleri, kuzey sınırı ise Fars Çölü olarak belirtilmiştir (Minorsky, 1982, s. 126). Arap coğrafi eserlerinde genellikle Azerbaycan ve Arran ayrı gösterilse de Arap tarihi eserlerinde Arran Azerbaycan'ın bir belgesi gibi gösterilmektedir. Bunun başlıca nedenlerinden biri coğrafyacılar farklı olarak tarihçilerin bazıları bu yerlerde bulunmuş ve daha gerçekçi bilgiler vermişlerdir. Azerbaycan'ın sınırları hakkında net bilgileri Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî ve Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr üt-Taberî vermiştir. Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî eserinde Arap hilafetine birleştirilen Azerbaycan'ın merkezî şehrinin Erdebil olduğunu göstererek Tebriz, Zencan, Berde, Cilan (Gilan), Beylekan, Şabran gibi şehirlerinin ismini zikreder ve Arran bölgesinden bahsetmez (Fayda, 2013, s. 372-373). Buna benzer durumla Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr üt-Taberî'nin “Tarih-i Taberî” adlı eserinde de karşılaşıyoruz:

“Acem'in Ateşgahları oradaydı (Azerbaycan'da). Pehlevi dilinde ateşe “ezer” denir. Bu yüzden Ecem halkı ona Azerbaycan adını verdi. En büyük ateş tapınağı oradadır. (Sınırı) Hemedan'dan başlar, Zencan ve Eher'den devam eder ve Derbent-i Hazar'a kadar uzanır. ... Arapça 'da bu bölgeye (Derbent'e) el-Bab denir” (Gürtunca, 2018, c. 3, s. 489).

Arap ve Fars kaynakları çeşitli bilgiler vermiş olsalar da bu bilgileri birçok yönden analiz ederek hem Azerbaycan hem İran coğrafyası hakkında net bilgiler toplamak mümkündür. Bu nedenle de Avrupalı araştırmacılar gibi antik edebiyatın da etkisi ile zamanında Persiya olarak adlandırılmış bu toprakları Orta Çağ ve çağdaş dönemden bahseden bir tarihî hadise için İran olarak adlandırmamız gerekiyor. Azerbaycan'ın güneyinde hiç şüphesiz ki Farslar yaşıyorlardı ama Arap kaynaklarının da belirttiği gibi İran veya İranşehr olarak adlandırılan bölgede, Irak'tan Horasan kadar düz hat boyunca. “Kitâb-ı Dedem Korkut”taki Oğuzların güney komşuları olan Farslar da bahsi geçen kaynaklarda belirtilen topraklarda yaşıyorlardı.

Sonuç

“Kitâb-ı Dedem Korkut”u incelerken burada Oğuzlar ve onların komşuları hakkında bilgilerin yeterli olmadığını ve bu bilgilerin tüm Oğuz yurtlarını kapsamadığını gözlemlemek mümkün oldu. Türk dünyasının bu muhteşem abidesinde Kıpçak ve Gürcüler hakkında pek çok bilgiye rastlanırken, Farslar hakkında hiçbir bilgi yoktur. “Kitâb-ı Dedem Korkut” hadiseleri veya kişileri direkt tasvir etmez ya ona benzer şekilde gösterir ya da sembolize eder. Bundan başka kitapta sadece Oğuzların savaş hâlinde oldukları komşularının adları zikredilir. Ayrıca bir monografinin konusu olarak araştırdığımız bu yazı konu hakkında genel bilgiler vermeyi amaçlamıştır.

Kaynakça / References

- Ahmed b. Mahmud (2011). *Selçukname*. Prof. Dr. Erdoğan Merçil (Haz.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî (2013). *Fütûhu'l-büldân* (Prof. Dr. Mustafa Fayda, Çev.). Ankara: Siyer Yayınları.
- Cəmşidov Ş. A. (1976). *KDQ-u vərəqləyərən*. Bakı: Gənclik
- Ebu Bekr-i Tihranî (2014). *Kitab-ı Diyarbekriyye* (Prof. Dr. Mürsel Öztürk, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci (2017). *İbn Battûta Seyahatnamesi* (A. Sait Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr üt-Taberî (2018). *Tarih-i Taberî* I-IV Ciltler M. (Faruk Görtunca, Çev.). İstanbul: Sağlam Yayınevi.
- Ebu Dülef (2017). *İran Seyahatnamesi*. Tercüme ve Notlar Serdar Gündoğdu. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Ebulgâzi Bahadır Han (1996). *Şecere-i Terâkime*. Zühal Kargı Ölmez (Haz.). Ankara: Simurg.
- Əliyərli S. S. (2012). *Tariximiz Açığlanmamış Mövzuları İlə*. Bakı: Mütərcim.
- Əliyeva L. (2006). *Qıpçaqlar və Azərbaycan*. Bakı: BDU Nəşriyyatı.
- Ercilasun A. B. (2019). *Nehir Destan Oğuzname (Oğuz Bitig)*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Ergin M. (2018). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay O. Ş. (2007). *Dedem Korkutun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Hudud al-Alam (1982). *The Region of the World* (Translated by V. Minorsky). Cambridge: Cambridge University Press.
- İbn Bibi (2020). *El-Evamirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçukname* (Mürsəl Öztürk, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Hurdazbih (2019). *Yollar ve Ülkeler Kitabı el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (Murat Ağarı, Çev.). İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- İbnü'l Esîr (1986). *İslâm Tarihi (el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi)* (Yunus Apaydın, Çev.). 5. Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kırzioğlu M. F. (1952). *Dede Korkut Hikayeleri*: 1. Cilt. İstanbul.
- Kitabi Dədə Qorqud Ensiklopediyası (2000). 2 Cilt. Bakı: Yeni Nəşrlər Evi.
- Kitabi Dədə Qorqud (2004): Əsil və Sadələşdirilmiş Mətinlər. Bakı: Öndər Nəşriyyatı.
- Mahmud Kâşgarlı (2018). *Divanü Lugâti't-Türk* (Besim Atalay, Çev.). C. 1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (2017). *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi*. Prof. Dr. Ali Öngül (Haz.). C. 2. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Oğuz Destanı (1982). *Reşideddin Oğuznamesi Tercüme ve Tahlili*. Ord. Prof. Dr. Zeki Velidi Togan (Haz.). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Oğuzname (İngilere nüshası) (2016). *İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Necati Demir (Haz). İstanbul: H Yayınları.
- Oğuzname (Kazan nüshası) (2015). *İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Necati Demir ve Özkan Aydoğdu (Haz.). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Quliyev, B. (2020). *Kitabi Dədəm Qorqud və Onun Türkmən Səhra Nüsxəsi*. Ankara: Türkkıtab. Az.
- Sefiyyü'd-dîn Abdü'l-mü'min b. Abdü'l-hakk el-Bağdâdî (2014). *Merasidü'l-İttıla' Alâ Esmâi'l-Emkine ve'l-Bikâ. Yâkût el-Hamavî'nin Mu'cemü'l-Büldân Adlı Eserinin Muhtasarı*. H. İbrahim Gökbörü (Ter.). 1. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Багратиони Д (1971). История Грузии. Тбилиси: Мецниереба.

